

SZÉCSI József

docens, Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem

Bevezetés a görög nyelvbe

A grammatikáról

A nyelvtudomány kezdetei az ókorba nyúlnak, így pl. az óind grammatika kiváló nyelvtani elemzési rendszert alakított ki. A görögök közül a szofisták, Plátón, Aristoteles és a sztoikusok foglalkoztak a nyelvtani rendszer vizsgálatával. Az első fennmaradt rendszeres nyelvtant Dionysios Thrax (i.e. 100 k.) írta. Műve a „Tekhné grámmátiké” rendszeressége, tömörsége és világossága miatt egészen a XVIII. századig nagy tekintélynek örvendett. Dionysios Thrax állapította meg először a nyelvtani terminológiát. Hatása máig érződik a nyelvtanokban.

Dionysios Thrax grammatikai terminológiájából valók pl. a onoma/nomen, réma/verbum, metokhé¹/participium, árthron²/articulus, ántonümiá/pronomen, prótheszisz/praepositio, epirréma/adverbium, szüendeszosz/coniunctio, ptószisz³/casus, orthé vagy euthejá/casus rectus, onomásztiké/nominat, geniké/genitivus, dotiké/dativus, ájtiatiké⁴/accusativus, klütiké/vocativus, enkliszisz/modus, horisztiké⁵/indicativus, prosztaktiké/imperativus, euktiké/optativus, hüpotaktiké/subiunctivus, ápáremfátosz⁶/infinitivus, khrónosz/tempusz, enesztósz/praesens, parelélüthósz/praeteritum, mellon/futurum, paratatikósz/praesens imperfectum, parakejmenosz/praesens perfectum, hüperszüntelikósz/praeteritum perfectum, áórisztosz⁷/aoristos.

A rómaiak a görög nyelvtudományt saját nyelvükre alkalmazták, de nemigen fejlesztették tovább. Az ókori grammatikusok tekhné-i olyan leíró nyelvtanok, amelyek csak a nyelvi tényeket közlik, de nem adják meg a tények okát. A modern nyelvtudomány a XIX. sz. elején született meg, a nyelvek történetének feltárásával és a rokon nyelvek összehasonlítása révén kerestek magyarázatot a nyelvi formák létrejöttére. A történeti-összehasonlító nyelvvizsgálat mellett a XX. században előtérbe kerültek a nyelv pontosabb leírásának, struktúrájának,

¹ „része” van az igei természetben

² „tag”, mely a főnevet a mondatba fűzi

³ a szó elváltozása

⁴ Az „ajtiá” ok szóból származik, és nem az ajtiásztháj (accusare) igéből. A latin accusativus elnevezés így helytelen.

⁵ az activumot és a passivumot egymástól elhatároló mód

⁶ Nem jelöli egyúttal a személyt, a számot vagy a módot.

⁷ Származása: á-privativum+horisztósz – horidzo=határolok; a görög grammatikusok szerint: nem jelöli pontosan a múltat

társadalmi, lélektani, matematikai információs-elméleti vonatkozásainak kérdései.

A hagyományos felfogás szerint a nyelvtan három főrésze oszlik:

a, hangtanra, mely a hangok keletkezésének (fonetika) és változásainak (hangváltozások) ismeretével foglalkozik;

b, szótanra és alaktanra (morfológia), mely a szavak alakjának (ragozás és szóképzéstan),

- a szavak jelentésének (semantica) változásait tárgyalja, amiben segítségére van

- az etimológia, vagyis az szó eredeti jelentéséről szóló tudomány

c, mondattanra (syntaxis), melynek tárgya

- az egyszerű

- és az összetett mondat; mely a mellérendelést (parataxis) és az alárendelést (hypotaxis) ismerteti.

A mondattanba tartozik a stilisztika is, vagyis a helyes nyelvhasználatról szóló tan.

Az indoeurópai nyelvcsalád és a görög nyelv

A görög nyelv az indoeurópai nyelvcsalád egyik ága. E nyelvcsaládhoz azokat az eredetileg Európában és Ázsiában beszélt nyelveket soroljuk, amelyek hangtani, morfológiai, szókincsbeli és a nyelvből rekonstruálható tárgyi adatok alapján szoros rokonságot mutatnak. A görög nyelv az óind, latin, germán és szláv nyelvekkel együtt az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. A Földközi-tenger környékén ezer éven át ez a nyelv volt a magasabb műveltség nyelve. Ezekből a nyelvi adatokból egy közös ősrre, egy alapnyelvre következtethetünk. Az indoeurópai őshaza helyéről, azaz arról, hogy hol beszélték a ma indoeurópainak nevezett nyelvek őseit, régóta vita folyik. Az egyik elképzelés szerint az alapnyelvet az úgynevezett dél-orosz sztyepén, a mai Ukrajna területén és a Kaukázustól északra fekvő síkságokon beszélték i.e. 3500 körül és elterjedése a kerék és a kocsifeltalálásának köszönhetően terjedt el. Egy másik elképzelés szerint az alapnyelvet jóval korábban, i.e. 7500 és 6000 között beszélhették Anatóliában, és sikeressége egy mezőgazdasági forradalomnak, a földművelésnek köszönhető.

Az indoeurópai nyelvcsalád tagjai:

1, az indo-iráni nyelvek, amelyek közül a legjelentősebb a szanszkrit, az ó-ind klasszikus formája (i.e. V. századtól), e csoportba tartozik a cigány nyelv is

2, az örmény nyelv

3, a tokhár, a Kelet-Turkesztánban talált kéziratok nyelve

4, a hettita, az i.e. II. évezredben Kis-Ázsiában beszélt nyelv, mely ékírásos agyagtáblákon maradt fenn

5, a görög nyelv

6, az albán nyelv

7, az itáliai nyelvek, melyek közül a legfontosabb a latin; ma is élő alakjai az ún. neolatin vagy román nyelvek: olasz, spanyol, francia, portugál, román; jelentős volt a római hódításig az oscus és umber nyelv is

8, a kelta nyelv, melyet a régi gallok beszéltek (a kelta latinul gall)

9, a germán nyelvek: északi germán (svéd, norvég, izlandi, dán), keleti germán (a már kihalt gót), a nyugati germán (angol, német, holland)

10, a balti és szláv nyelvek; balti: litván és a lett; szláv: keleti szláv (orosz, ukrán, belorusz), nyugati szláv (bolgár, szlovén, szerb-horvát)

A görög nyelv és dialektusai

A görög nyelv az indo-európai nyelvcsaládba tartozik. A görög nyelv fejlődési szakaszai: homéroszi, attikai, kojné, bizánci és modern. A bibliai iratok kojné görög nyelven íródtak, amely világnyelv volt Nagy Sándor hellén birodalmában, majd a Római Birodalomban. Virágzó kojné görög nyelvű irodalom létezett századokkal i.e. és i.u. is.

A görög nyelvet beszélő csoportok az i.e. II. évezred elején jelentek meg a Balkán-félsziget déli részén. A legrégebb emlékek a mykénéi ún. lineáris B írásban maradtak fenn. E szótagírásos agyagtáblák az ie. 1400-1200 közötti időbe tartoznak, többségük a krétai Knóssosban, valamint Pylsóban és Mykénében került elő. Az első alfabetikus szövegek az i.e. VIII. sz. végéről származnak. Az ógörögöt az i.sz. V. századig beszélték, a közép-görögöt a XVI. századig, és ettől kezdve beszélünk új-görög nyelvről.

Az ógörög nyelv rendkívül gazdag dialektusokban⁸. A hagyományos négyes felosztás: attikai, ión, dór, aiol irodalmi-etnikai vonatkozású. Feliratokon, ostrakonokon, papiruszokon ennek több mint tízszerese különböztethető meg. Újabban a makedónt (II.Philippos és Nagy Sándor nyelvét) is egy görög dialektusnak tartják.

A legkorábbi adatolt dialektus az akháioi (mykénéi kor) által beszélt, az egész görög világban meglepően egységes ún. mykénéi görög, melyet az 1952-ben megfejtett ún. lineáris B szótagírással rögzítettek. A lineáris B-táblák kivétel nélkül gazdasági-adminisztrációs feljegyzéseket tartalmaznak, amelyeknek irodalmi értéke nincs, azonban mind történeti, mind nyelvészeti szempontból alapvető jelentőségűek.

A mykénéi civilizáció összeomlása után, a i.e. XII-XI. században következett be a görög törzsek vándorlása, valószínűleg innentől lehet dialektusokról beszélni,

⁸ C. D Buck: The Greek Dialects, 20012(=1998,1999), London, Bristol Classical Press.

bár írásbeliség csak a i.e. VIII. századtól jelentkezik ismét (a görög írás születése).

A homérosi (más néven epikus) nyelv legfőbb jellemzője a dialektális eklekticizmus. Ez egy soha senki által nem beszélt költői műnyelv, amelynek fő összetevői az ión és az aiol, de van benne sok attikai forma, mondatszerkesztéseket, továbbá archaikus ragozási paradigmákat. Megőrzött sok bronzkori tulajdonnevet, kiürült tartalmú mykénéi görög kultúrszót. Hatása a későbbi korokra felmérhetetlen: Homéros nyelve tehát „az irodalmi nyelv”. Több papiruszon maradtak fenn Homéros-preparációk, amelyek arra utalnak, hogy bizonyos archaizmusokat a hellénisztikus kori olvasók már nem értettek. Az utolsó epikus nyelven írt mű a i.u. V. századra tehető (Nonnos: Dionysiaka).

A i.e VII-VI. században tehát új irodalmi dialektusok léptek színre. A görög nyelv kezdettől fogva sok nyelvjárásra oszlott. A főbbek a következők:

1, A dór dialektus

Lakoniában, Messeniában, Argolisban, Magna Graeciában, Korintóban, Rodos szigetén, etc. Sajátossága pl. hogy a hangsúly szeret a szó vége felé tartani. A dór nyelvjárást használták: Simonides, Pindaros, Theokritos. A tragédia (Alkman) kardalai, melynek egy stilizált változata jelenik meg Pindaros ódáiban, és az attikai tragédia kardalaiban. Ezzel szemben egészen dórul beszél Aristophanés Lysistraté c. komédiájában a spártai Lampitó.

2, Az aiol dialektus

Lesbos szigetén, Thessalia- és Boiotia-ban. Sajátossága pl. hogy az ékezet az attikaival szemben a szó végétől távozik. Az irodalomban ez a dialektus lesbosi Sappho és Alkaios nyelve volt.

3, Az ión dialektus

Az iónt beszélték Ióniában, a Kyklasokon és Euboián. Az ión, mint mesterséges, sok aiol és attikai alakkal kevert irodalmi nyelv az ún. homéroszi eposzokból ismert. Főként az ióniai preszókratikusok (pl. Hérakleitos, később Anaxagoras, stb.) és a milétosi Hekataios, az első prózai szöveg írójának nyelve. Mindezen dialektusokat jól jellemzi, hogy műfaji nyelvek (az epikus nyelv is ilyen), vagyis ha valaki Hekataios után történeti munkával akart előállni, mint a halikarnassosi Hérodotos, a „történetírás atyja”, ezt csakis iónul tehetette meg, amely az ún. új-ión volt, pedig anyanyelve a dór volt.

4, Az attikai az i.e. V. századtól kezdve minden más nyelvjárást háttérbe szorított. Az iónhoz rendkívül közel álló attikai dialektusé lett a vezető szerep. Virágzásának ideje az i.e. 500-300 évek közé esik. Ennek a nyelvjárásnak a grammatikáján szokásos a görög nyelvet tanulni. Sajátosságai között említhető

pl. hogy az egymás mellé kerülő magánhangzókat összevonja. Attikai nyelvjárásban írtak: Aschylos, Sophoklés, Euripidés, Aristophanés, Thukydides, Xenophón, Plátón, Aristotelés, Démosthenés, etc.

5, A kojné, vagy kojné dialektosz az attikai nyelvjárás természetes továbbfejlődéséből és más dialektusok hatása alatt keletkezett ókori világnyelv. Több változata közül a legnevezetesebb az attikai, melynek kora a hellenisztikus ókor, i.e.100-i.u.500. Az irodalomban az alexandriai (i.e.300-30) és a római (i.e.30-i.u.300) korszak íróinál, papiruszokon és feliratokon találkozunk vele. A Septuagintának és az Újszövetségnek is ez a nyelve és a művelt rómaiak is a kojné-t beszéltek. E dialektus központi jelentőségét az adja, hogy a i.e. III. sz. körül ebből alakul ki az egységes kojné vagy közgörög, a hellenisztikus utódállamok és a római birodalom keleti részének lingua francá-ja, mely az Újszövetség nyelve is. Ezen a nyelven írtak híres római kori szerzők, például Plutarchos, Pausanias (i.u. II. századi útikönyvszerző) és a geográfus Strabón. A kojné a bizánci középgörögön keresztül a ma beszélt újgörög nyelv közvetlen őse.

Az újgörög nyelv

A görög nyelv ma is él, mint a régi görög, főként az attikai leszármazottja. A hosszú évszázados fejlődés mély nyomokat hagyott különösen szókincsében (latin, román nyelvi, török és szláv kölcsönszók). Az irodalmi nyelv, az ún. kátharéóúszá glósszá (megtisztított nyelv) nagyjából az attikainak mesterséges felelevenítése. Vele szemben áll a köznyelv, a hé milúmené vagy démotiké glósszá, amelyet általában beszélnek. Ez kb. úgy viszonylik a kojné-hoz, mint az olasz a latinhoz. Az új-görög sajátosságai általában a kojné-ről mondottak, továbbá:

- a futurum, a praesens és a praeteritum perfectum és az imperatívus alakjai körülírással képeztetnek, és ilyenkor az ekho és thelo segédigeként használatosak
- az -mi végű igék –o végűekké alakultak

A magánhangzók terén tovább terjed az itacismus tovább terjed: ü és oj is i lesz; (az itacizmus a görög nyelvnek azon kiejtési módja, mely a görög e betűt (éta) í-nek mondja ki, tehát az új-görögök olvasásához alkalmazkodik).

A görög írásrendszer

Háromféle görög írásrendszer ismert: a lineáris B szótagírás, a ciprusi szótagírás és a görög betűírás.

A Lineáris B írás

A lineáris B írás egy szótagírás, melyet a mükénéi görög civilizáció használt kb. i.e. 1450-től néhány évszázadon keresztül. A legtöbb fennmaradt írás Knósszoszból (Kréta szigetéről), illetve Püloszból (a Pelloponészoszi félszigetről) került elő. A fennmaradt szövegek mükénéi görög nyelvűek, mely a mai görög egy korai változata.

Az írás a Lineáris A írásból fejlődött ki, melyet egy korábbi (krétai) civilizáció (a Mínozinak nevezett) használt.

A rendszer kb. 90 szótagjelet tartalmaz, de ezek mellett egyéb jeleket is használtak, például számok, termékek és mértékek jelzésére. A ránk maradt feliratok kizárólag adminisztratív célokat szolgáltak, tehát történetek, egyéb hosszabb szövegek nem kerültek elő.

Az írás balról jobbra, föntről lefelé olvasandó. A szótagjelekből összeállított szavakat általában egy rövid függőleges vonással (vesszővel) választják el egymástól.

A szótagjelek nyílt szótagokat jelölnek, ami azt jelenti, hogy minden szótag magánhangzóra végződik. Vannak csak egyetlen magánhangzóból álló szótagok is. Csak mássalhangzót jelölő, vagy mássalhangzóra végződő jel nincsen.

Nem minden szótagjel hangalakja ismert. Kisebb részük teljesen megfejtetlen, más részüknél viszont csak a pontos korabeli kiejtés bizonytalan, körülbelüli tartalma azonban ismert. A jelek latin betűsre való átírásának szabványosítására külön szervezet jött létre⁹.

Az ismert szótagjelek 5 féle magánhangzót (a, e, i, o, u) és 12 féle mássalhangzót (d, j, k, m, n, p, q, r, s, t, v, z) tartalmazhatnak. A CV (egy mássalhangzó + egy magánhangzó) szerkezetű lehetséges szótagok száma tehát $12 \times 5 = 60$. Hat kombinációra nincs biztosan beazonosított szótagjel (ji, ju, qu, vu, zi, zu). Vannak további jelek, melyek tartalmukat tekintve vagy megegyeznek egy másikkal (a-ból, ra-ból 3 féle is van, pu-ból, ro-ból, ta-ból kettő-kettő); vagy összetettebb szótagot jelölnek (au, dve, dvo, nva, pte, tve, tvo). Ezek mellett 16 megfejtetlen szótagjel is létezik.

Az általunk ismert lineáris B írásos szövegek agyagtáblákon maradtak fenn. Ezekre oly módon írtak, hogy a nedves agyagtáblába valamilyen íróeszközzel bemélyítéseket alkotva belerajzolták a szöveget, majd az agyagtáblát napon kiszáritották. Más kultúrákban az agyagtáblákat általában kemencében

⁹ Comité International Permanent des Études Mycéniennes (CIPEM), 1970.

kiégették, így sokkal tartósabb, kőszerű táblák készíthetők. Mivel a lineáris B írás készítői ezt nem tették meg, ezek az írások nem maradhattak volna fenn évezredekken keresztül a földben. Így ma csak azokat az írásokat ismerjük, melyek véletlenül mégis a tűz martalékai lettek: a tárolóhelyként szolgáló épületeket, a palotákat valószínűleg felgyújtották. Nem lehetetlen, hogy más, kevésbé tartós anyagra (papíruszra, bőrre) is írtak ilyen írással, ezek a hordozók azonban a nedves görög területeken nem maradtak fenn. (Máshol, a száraz egyiptomi homokban viszont a papíruszok is fenn tudnak maradni.)

(KN) Knósszos (Kréta): kb. 4360 tábla (a lineáris A írásos táblákon kívül)
 (PY) Pülosz (Pelloponészoszi-félsziget): 1087 tábla
 (TH) Thébai (görög szárazföld): 99 tábla + 238 db. 2002-ben publikált tábla
 (MY) Mükéne (Pelloponészoszi-félsziget): 73 tábla
 (TI) Tirünsz (Pelloponészoszi-félsziget): 27 tábla
 (KH) Chania (Kréta): 4 tábla
 170 db egyéb felirat edényeken

A ciprusi szótagírás

A második írástípust (az ún. ciprusi szótagírást) elsősorban a ciprusi görög dialektus (ill. néhány feliraton a megfejtetlen ún. eteokyprosi nyelv) lejegyzésére használták az i. e. XI. századtól nagyjából a II. századig főként Ciprus szigetén (ill. néhány környező helyen). A legtöbb felirat a VII-IV. századból való. Ez az írástípus a Cipruson használt (és megfejtetlen nyelvet hordozó) ún. kypro-minósi írások első változatának az utóda, amely maga valószínűleg a krétai hieroglif írásra vezethető vissza. A ciprusi szótagírásnak két alváltozata létezett: a Ciprus egészén elterjedt közönséges változat mellett volt egy nyugat-ciprusi (paphosi) is. A ciprusi szótagírás kb. 55–60 szótagjelből áll

A görög betűírás

A harmadik írástípus a hangjelölő görög betűírás. Ez az írásrendszer valamikor az i. e. IX. században jött létre egy észak-sémi (föníciai) mássalhangzó-jelölő írás adaptációjával, melynek során a görög nyelv lejegyzéséhez szükségtelen mássalhangzójelek magánhangzó értéket kaptak, ill. a legtöbb területen néhány új betűt is az alfabetumhoz illesztettek. A görög betűírás az V-IV. századig (a nyelvjárási határokkal nem mindig korreláló) lokális variánsokat mutat, melyek elsősorban a betűk formájában és a kiegészítő betűk hangértékében térnek egymástól

Bibliográfia

BORNEMANN, Eduard – RISCH, Ernst: 1999. Görög nyelvtan. ford. MAYER Péter. Székesfehérvár, 1999.
 CHADWICK, John: A lineáris B megfejtése. ford. ZSOLT Angéla. Budapest, 1980.

- DÉRI Balázs – HANULA Gergely: Újszövetségi görög nyelvkönyv. Budapest, 2000.
- FARKAS Zoltán – HORVÁTH László – MAYER Gyula: Ógörög olvasó- és gyakorlókönyv. Budapest, 1999.
- FARKAS Zoltán – HORVÁTH László – MAYER Gyula: Ógörög nyelvtan és mondattani gyakorlatok. Budapest, 2000.
- GYÖRKÖSSY Alajos – KERÉNYI Károlyné: Görög nyelvkönyv. Budapest, 1982.
- MAYWALD József – VAYER Lajos – MÉSZÁROS Ede: Görög nyelvtan. Budapest, 1978.
- SINGH, Simon: Kódkönyv – A rejtjelezés és rejtjelfejtés története, Budapest, 2001.
- SZIDAROVSKY János: A görög és a latin nyelv hang- és alaktana. Budapest, 1932.
- TEGYEI Imre: A lineáris B dokumentumok. 15-39. old. in. NÉMETH György szerk.: Görög történelem Szöveggyűjtemény. Budapest, 2003.